

structuur tussen 1650 en 1850. De economie van Enkhuizen was tamelijk eenzijdig gericht op haringvisserij, handel en scheepvaart. Ook de plaatselijke nijverheid was nauw verbonden met deze sectoren. De achteruitgang die zich op het nationale vlak voordeed, trof de stad daarom extra sterk. De vermindering van de stuwende activiteiten had via de terugloop van het bevolkingsaantal vanzelfsprekend tot gevolg dat ook de verzorgende sectoren inkrompen.

De veranderingen in de ruimtelijke structuur worden bestudeerd aan de hand van een viertal indicatoren: bevolkingsomvang, immigratie, het huizen aantal en het grondgebruik. Naast de gangbare bronnen als dtb-registers, verpondingskohieren en poorterboeken wordt veel gebruik gemaakt van stadsplattegronden om de effecten van de economische achteruitgang te analyseren. Het is deze historisch-kartografische component die het boek zo aardig maakt. De auteur laat goed zien wat met behulp van deze—door historici veelal veronachtzaamde—bron bereikt kan worden. Wel vond ik verwarrend dat er in het eerste hoofdstuk over de ruimtelijke ontwikkeling *tot* 1650 al een aantal kaarten wordt bestudeerd, die in het hoofdstuk over de periode *nà* 1650 opnieuw bekeken worden. Bovendien was het voor de lezer gemakkelijk geweest als vaker een wat modderige afbeelding van een historische kaart was vervangen door een getekend kaartje, zoals maar één keer is gedaan (99). Ik raak nu eenmaal snel de kluts kwijt bij zinnnetjes als: 'Het stadsdeel ontstaat uit de buurtschap Enkhuizen in het oosten, heeft een duidelijke noord-zuid oriëntatie, gezien de ligging van de Vismarkt/Zuiderhavendijk, de Breedstraat en de Wierdijk' (15).

Mijn andere bezwaar betreft het brongebruik. Een systematisch overzicht van de bronnen, hun eventuele tekortkomingen en de keuzen die gemaakt zijn, ontbreekt. Zo blijft de lezer met vragen zitten, bijvoorbeeld: waarom wordt wèl het familiegedkohier van 1674 gebruikt en niet dat van 1742 (55), waarom worden niet alle huizen uit het verpondingskohier van 1630 in het onderzoek betrokken (84), waarom wordt eerst uitgegaan van een gemiddelde woningbezetting van 5 à 6 personen omstreeks 1630 (15) terwijl later (72) gesteld wordt dat dit beslist niet hoger lag dan 5? Ook blijft onduidelijk waarom vooral voor een economisch-geografische invalshoek is gekozen. Bij de ruimtelijke structuur is de vraag vooral: hoeveel huizen zijn er en waar zijn de bedrijven gevestigd en niet: hoe is de verdeling van arm en rijk over de stad. Deze kwestie wordt slechts één keer aangestipt, aan de hand van de verponding van 1630 (85), maar of de toenmalige goudkust deze functie daarvoor ook al had en behield tijdens de achteruitgang blijft onbeantwoord.

Maar ondanks deze kritische kanttekeningen, een boek dat attendeert op de mogelijkheden van historisch-kartografisch materiaal. Bovendien is met deze studie over Enkhuizen weer een beetje meer bekend over de stedelijke ontwikkeling tijdens de achttiende-eeuwse contractiefase.

B. de Vries

MIDDELEEUWEN

E. A. Hattinga van 't Sant, e. a., ed., *Convivium, aangeboden aan prof. jkvr. dr. J. M. van Winter bij haar afscheid als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht* (Middeleeuwse Studies en Bronnen X; Hilversum: Verloren, 1988, f40,-, ISBN 90 6550 216 5); *Over stadsgeschiedenis, voor Johanna Maria van Winter, Utrechtse Historische Cahiers, IX* (1988) iii-iv.

Naar aanleiding van het afscheid van J. M. van Winter als hoogleraar aan de rijksuniversiteit te

Utrecht verschenen twee feestbundels. De eerste werd door tien (deels oud-)leden van de Utrechtse afdeling middeleeuwse geschiedenis samengesteld als blijk van waardering voor haar werk in hun midden en als eerbetoon aan een bijzondere persoonlijkheid, wier passie voor de middeleeuwse kookkunst door hen tijdens regelmatige *convivia* aan den lijve werd ondervonden. De bundel bevat negen artikelen, die samen een gevarieerde maaltijd met smakelijke en enkele exquise gerechten vormen en bovendien een goed overzicht bieden van het huidige onderzoeksveld van de Utrechtse afdeling.

F. W. N. Hugenholtz, de auteur van het 'voorgerecht', dat beknopt en licht verteerbaar is, sluit in zijn onderwerpskeuze heel direct aan bij de belangstelling van zijn scheidende collega. Hij houdt zich bezig met een probleem dat nog steeds niet is opgelost, namelijk de afkomst van de Westfriese en Hollandse graven. Hij gaat daarbij uit van de middeleeuwse traditie, met name van Melis Stoke, die in een veel geciteerde passage een Karolingische afstamming lijkt te suggereren. Het merkwaardige feit dat deze suggestie in de latere historiografie nauwelijks is overgenomen, leidde de auteur naar een (mijns inziens overtuigende) herinterpretatie van de bewuste passage: Stoke beweert niet dat de Hollandse graven afstammen van de Karolingen zélf, maar van een geslacht dat even oud en even koninklijk was, waarmee hij slechts kan doelen op het geslacht van de Friese 'koning' Radbod. In een veel langer artikel toont E. A. Hattinga van 't Sant even overtuigend aan dat Willem Procurator het eerste deel van zijn kroniek schreef toen hij kapelaan in Brederode was en met het doel de Brederodes te verheffen, het tweede deel als monnik van Egmond, met specifieke aandacht voor de Hollandse graaf Willem III. Zoals Pijnacker Hordijk in 1904 reeds beweerde had.

De vroege middeleeuwen zijn in de bundel goed vertegenwoordigd. G. de Nie bespreekt enkele 'vrouwvriendelijke verhalen' van 'haar' Gregorius van Tours, die erop zouden wijzen dat de algemene stemming in de Gallische tijd niet zo onverdeeld misogynistisch was als Suzanne Wemple deed voorkomen. M. B. de Jong onderzoekt in haar fraaie bijdrage de verwantschaps-wetgeving in de vroege middeleeuwen, in het bijzonder de 'opmars van de draconische incestwetgeving' in de achtste eeuw, die volgens haar niet moet worden gezien als een kerkelijke poging de eigen positie te versterken, maar eerder als een uitwerking van oudtestamentische voorstellingen, waarvan de Romeinse pausen de gevolgen voor een Germaanse samenleving niet konden overzien.

H.B. Teunis toont uit enkele Westfranse heiligenlevens aan dat handenarbeid bij de heremieten in de elfde en twaalfde eeuw een wezenlijk onderdeel vormde van het spirituele leven: de oorsprong van de opvatting dat arbeid de gemeenschap der heiligen dient. I. van 't Spijker laat verschillende vormen en hagiografische interpretaties van lichamelijke ascese bij Noordfranse heiligen uit de twaalfde eeuw de revue passeren.

Van lokaalhistorische betekenis is de degelijke bijdrage van A. L. P. Buitelaar over de historische geografie en rechtsmacht in het middeleeuwse Breukelen voor en na de ontginningen in de elfde eeuw. Louise van Tongerloo vraagt aandacht voor het Utrechtse Martha-gasthuis, dat geheel door vrouwen werd bestuurd, en misschien daarom door de inspectie 'van gender importantie' werd geacht.

Leen Breure tenslotte gaat in op de toepassing van informatietechnologie in de geschiedbeoefening en op de problemen die zich bij de ontwikkeling van historische informatiesystemen voordoen. Zijn (voor velen, zeker na het lezen van Breures artikel, misschien troostrijke) conclusie is dat de hedendaagse historicus geen programmeur behoeft te zijn, maar wel meer aandacht moet schenken aan methoden en technieken bij het beheer en de verwerking van gegevens.

De bundel wordt afgesloten met een bibliografie van J. M. van Winter en een lijst van intekenaren, die doet vermoeden dat vele lezers van dit tijdschrift reeds aan het *convivium* hebben aangezeten.

De tweede bundel is verschenen inde door de Utrechtse vakgroep geschiedenis uitgegeven reeks Utrechtse Historische Cahiers, en bevat zeven bijdragen van bevriende collega's uit haar eigen vakgroep en van leden van de Hansische Arbeitsgemeinschaft in de DDR. De keuze van de auteurs heeft een ietwat tweeslachtige bundel opgeleverd, die slechts de vage titel 'Over stadsgeschiedenis' kon meekrijgen, hoewel zelfs deze vlag de lading niet volledig dekt.

Konrad Fritzes profielschets van de laatmiddeleeuwse Hanzekoopman heeft een zeer inleidend karakter; het is bij mijn weten een bewerking van een lezing voor Utrechtse studenten. Schildhauer onderzoekt de materiële aspecten van het laatmiddeleeuwse huiselijke leven aan de hand van vermeldingen in testamenten uit Stralsund, een bijdrage die door verwerking van figuratieve en archeologische gegevens aan waarde gewonnen zou hebben. Twee stadskronieken uit Wismar en Eisenach vormen het materiaal waarmee Evamaria Engel inzicht tracht te verkrijgen in stedelijke partijstrijd.

De stad Utrecht komt slechts zijdelings aan bod in een artikel van Johan Aalbers, die onderzoekt hoe in de achttiende eeuw een vacante edelmannsplaats in het eerste lid van de Stichtse Staten werd opgevuld. Lezenswaard zijn de artikelen over de steden Amsterdam en Berlijn als hoofdstad. Klaus Vetter onderzoekt de ontwikkeling van Berlijn van slechts residentie tot hoofdstad, waarbij hij zich als marxist lijkt te verbazen over de rol van het toeval in de geschiedenis. Lodewijk Blok beschrijft de discussie over de vraag of de hoofdstedelijke status van Amsterdam nu wel of niet in de grondwet moest worden vastgelegd. Een aardig artikel over een zaak die volgens de auteur voor Amsterdam slechts een aardigheidje betekent. De bundel wordt besloten door een onderzoek van Theo Minderaa over de effecten van een meervoudige stem in een meervoudig kiesdistrict (een zogenaamde *block vote*), volgens welk systeem de meerderheid, hoe gering ook, in theorie alle zetels zou krijgen. Het voorbeeld van Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw toont aan dat het systeem toch ook aan minderheden vele mogelijkheden bood zich te manifesteren.

A. Janse

F. Delemarre, e. a., *Middeleeuwse kerken in Utrecht* (Clavis kunsthistorische monografieën V; Zutphen: De Walburg Pers, Utrecht: Clavis Stichting publicaties middeleeuwse kunst, 1988, 126 blz., f25,-, ISBN 90 6011 571 6); M. van Vlieden, *Utrecht, een hemel op aarde* (Clavis kunsthistorische monografieën VI; Zutphen: De Walburg Pers, Utrecht: Clavis Stichting publicaties middeleeuwse kunst, 1988, 93 blz., f25,-, ISBN 90 6011 572 4); A. C. Esmeijer, e. a., ed., *Utrecht. Kruispunt van de middeleeuwse kerk. Voordrachten gehouden tijdens het congres ter gelegenheid van tien jaar mediëvistiek Faculteit der Letteren Rijksuniversiteit te Utrecht 25 tot en met 27 augustus 1988* (Clavis kunsthistorische monografieën VII; Zutphen: De Walburg Pers, Utrecht: Clavis Stichting publicaties middeleeuwse kunst, 1988, 126 blz., f30,-, ISBN 90 6011 573 2).

Met de restauratie van de Dom zijn alle overgebleven middeleeuwse Utrechtse kerkgebouwen weer in ere hersteld. Dit memorabele feit is met een groot aantal manifestaties herdacht en gevierd. Een blijvende herinnering vormen de hier te bespreken boeken.